

Nyelv, nyelvtörvény, nyelvtudomány

A magyar nyelvtudomány története nem nélkülözi a gyakran durva személyeskedésig fajuló szakmai vitákat, ebből a szempontból talán egyetlen más tudományhoz sem hasonlítható. A nyelvészet rendkívül sokoldalú diszciplína, határterületei révén vannak bölcsészettudományi (például irodalomelmélet, irodalomesztétika), természettudományi (biológia, neurológia, mesterségesintelligencia-kutatás stb.) vonatkozásai, és nagyon sokan hangsúlyozzák a nyelvészet társadalomtudományi aspektusait.

Ez a tény azonban önmagában még nem elegendő a nyelvészeti viták háttérének magyarázatához. A nyelvtudomány másik jellegzetessége, hogy tárgya, a nyelv, a társadalom minden egyes tagja számára különös jelentőséggel bír, a személyes boldogulás egyik meghatározó tényezője.

Tanulmányunkban az utóbbi évek egyik legnagyobb, mindkét oldalon heves indulatokat kiváltó vitája kapcsán szeretnénk rávilágítani néhány háttértényezőre, tőlünk telhetően objektív módon. A vita a 2002 februárjában életbe lépett úgynevezett reklámtörvény kapcsán robbant ki, ám előzményei messzebbre nyúlnak.

A nyelv mint tudományos objektum

A modern nyelvészet alapkérdései közé tartozik a nyelvnek mint a nyelvtudomány tárgyának a definiálása. Jól elkülöníthető két egymással szembenálló érvrendszer, melyek között a fő különbség a nyelv társadalmi rendszerrel való kapcsolatának meghatározásában rejlik.

Az egyik álláspont szerint a nyelv csak társadalmi vonatkozásaival együtt szemlélhető, a nyelvhasználat és a társadalom állapota között valamilyen hatásmechanizmus működik, így a nyelvi rendszer alakítása (jobbítása) nemcsak feladata, de egyenesen kötelessége azoknak, akik a nyelv és a nyelvi folyamatok tanulmányozásával képesek az értékes (és értelmes) nyelvhasználat támogatására és a rendszerbe szervesen nem illeszkedő vadhajtások visszametszésére. A szakértő tehát ajánlást tehet a beszélők nyelvhasználatára vonatkozóan, azaz preskriptív (előíró) módszerekkel él. Ez a gondolat kiindulási alapját tekintve az ún. nyelvi relativizmus elképzelésével rokonítható. A *Benjamin Lee Whorf* nevéhez fűződő elmélet szerint a világról való gondolkodásunkat befolyásolja az, hogy milyen nyelvet beszélünk. (1) Az elmélet szerint tehát a nyelv képes befolyásolni gondolatainkat. Mivel gondolkodásunk és a nyelv között szoros kapcsolat áll fenn, ezért ez az álláspont első ránézésre védhető. Nem tűnik túlzásnak *Orwell* regényében (2) az, hogy egy totális diktatúra a nyelv útján szabályozza állampolgárainak gondolkodását. Ennek ellenére a nyelvi relativizmus valószínűleg nem tartható, a nyelv egyrészt sokkal önállóbb annál, semhogy egy bizonyos ponton túl a beszélők akarata ellenére szabályozni lehessen, másrészt a nyelv és a gondolkodás a szoros kapcsolatok ellenére mégis elválasztható dolgok. (3) Ami a „nyelvvédő” álláspontot ezzel az elmélettel rokonítja, az az a gondolat, hogy a nyelvhasználatnak (nem az egyes megnyilatkozásoknak, hanem magának a rendszernek) hatása van egy nyelvtől független dologra, például a nemzeti kultúrára. A nyelvhelyesség nem egyenlő a használati gyakorisággal, sőt, éppen akkor je-

lentkezik nagyobb veszély, ha egy helytelen alak a beszélt nyelvben rendszeressé válik. A nyelvi alakzatok nemcsak szerkezetük szerint, hanem a nemzet önfenntartó erejéhez való viszonya alapján is osztályozhatók.

Másfajta megközelítés az, amely nem tagadja ugyan a nyelv társadalmi vonatkozásait (sem), de úgy gondolja, hogy maguk a nyelvészek csak tanulmányozói és nem alakítói a nyelvnek, akárcsak a naprendszert kutató csillagász, aki nem kíván beleavatkozni a naprendszer ügyeibe, csupán a rendszer megfigyelésére, működési elveinek feltárására és bizonyos következtetések levonására (például a tizedik bolygó létének valószínűsítése) szorítkozik. E tekintetben ugyanakkor egyrészt könnyebb, másrészt nehezebb helyzetben van az asztronómusnál. Könnyebb helyzetben, hiszen következtetéseit azonnal ellenőrizni tudja, nem kell várni egy új, jobb távcső elkészítésére, hanem a nyelvi adatokon a modell tesztelhető, így – elvileg, a lehetőségeket végiggondolva – hibái hamar lelepleződnek. Nem szabad azonban elfelejteni azt sem, hogy míg a Naprendszer többé-kevésbé kézzelfogható egyedi objektum, a nyelv közvetlen eszközökkel nem tanulmányozható, hiszen egy adott nyelvnek is számtalan változata él, és csak az egyes beszélők egyes megnyilatkozásai által válik tanulmányozhatóvá. Ezért a tudós egy olyan idealizált objektummal foglalkozik, amely az egyes használókat „mögött” alkot absztrakt rendszert.

Arra még egyszer sem volt példa, hogy egy politikailag független társadalom a kívülről érkező idegen hatások következtében teljesen „elfelejtse” saját nyelvét. Azt sem szabad viszont figyelmen kívül hagyni, hogy még soha nem volt olyan szituáció, amelyben a kommunikáció, az információ terjedése annyira gyors legyen, mint napjainkban, és amelyben a társadalom minden rétegére egyszerre gyakoroljanak hatást a rendkívül sokféle és „nagy hatótávolságú” kommunikációs felületen megjelenő verbális üzenetek.

Ez a rendszer létezhet ugyan (4), de a tudós számára csak kimenete révén, az egyes nyelvi megnyilatkozásokon és az anyanyelvi beszélők intuícióján (5) keresztül ragadható meg. A 20. század második felében fogalmazódott meg az a gondolat, hogy az egyes nyelvek közötti látszólag hatalmas különbségek ellenére a nyelvelsajátítás és a nyelvek bizonyos attribútumai között olyan nagy a hasonlóság, hogy léteznie kell egy „nyelvtanok feletti nyelvtannak”, az univerzális grammatikának. (6, 7) Ez együtt járt azzal a gondolattal, hogy a nyelvet nem tanuljuk olyan módon, ahogyan például az írást, olvasást vagy a történelmet, hanem az anyanyelv-elsajátítás minden ember veleszületett lehetősége, genetikailag kódolt képesség, mint mondjuk a látás vagy a térdreflex. (8)

Ezen álláspontok közötti eltérés nem túl meglepő módon hosszas viták táptalaja lehet. A reklámtörvény kapcsán például az egyik oldal ellenzi a beavatkozást a nyelv természetes rendszerébe, míg a másik támogatja azt, hivatkozva a nemzeti érdekekre, melyek – mint láttuk – szerintük a nyelvhasználat minőségének függvényében háttérbe szorulhatnak. A reklámtörvénynek nevezett jogszabály a reklámok, hirdetések közzétételét arra kötelezi, hogy a cég- és termékneveken kívül minden idegen nyelvű hirdetésben jelenítsék meg az adott szöveg magyar megfelelőjét is, ugyanazokkal a méret- és tipográfiai paraméterekkel. A cél tehát az, hogy kiszoruljanak (vagy másodlagossá váljanak) a reklámokban megjelenő idegen (elsősorban indogermán) nyelvi elemek. Ez természetesen a nyelvhasználatnak csupán egyetlen területe, az ehhez hasonló rendelkezések globális célja az lehet, hogy az átvételek, a nyelvi hatások a minimális (vagy ha úgy tetszik, az egészséges) szinten maradjanak és a legtöbb esetben a nyelv produktív módon saját elemeivel helyettesítse őket.

Gyakorlatilag egyik oldalnak sincsenek cáfolhatatlan érvei a vita során. A nyelvi átvétel, azaz idegen elemek (elsősorban lexikai és nem szerkezeti elemek) beszűrődése és a

szókincs részévé válása a történelem folyamán mindig együtt járt idegen nyelveket beszélő népek interakciójával. Ennek ellenére az idegen hatás csak akkor vezethetett egy adott közösség nyelvének eltűnéséhez, ha erős politikai dominanciával is párosult, tehát ha a közösség autonómiája teljes mértékben megszűnt. Még ilyen helyzet sem vezet azonban feltétlenül egy nyelv kihalásához, ez mindig függvénye a beszélők számbeli gyarapodásának vagy csökkenésének. Arra még egyszer sem volt példa, hogy egy politikailag független társadalom a kívülről érkező idegen hatások következtében teljesen „elfelejtse” saját nyelvét. Azt sem szabad viszont figyelmen kívül hagyni, hogy még soha nem volt olyan szituáció, amelyben a kommunikáció, az információ terjedése annyira gyors legyen, mint napjainkban, és amelyben a társadalom minden rétegére egyszerre gyakoroljanak hatást a rendkívül sokféle és „nagy hatótávolságú” kommunikációs felületen megjelenő verbális üzenetek. Mielőtt a két oldal vitájának konkrét elemzésébe és az érvekre rátérnénk, egy rövid kitérőt szentelünk a nyelvvel összefüggő viták történeti bemutatásának.

Történeti adatok – a nyelvújítás

A nyelv a beszélők tudatában egységes, változatlan egészként jelenik meg. A beszélők nyelvismeretüket kódként használják mindennapjaikban: ennek segítségével kísérik meg az érintkezést embertársaikkal a társadalom megannyi területén. Ez a kód tehát társadalmilag érvényes: egyfajta megállapodás, amiről szeretnénk hinni, hogy egységes, változatlan minden beszélő (használó) számára, azaz mindenki pontosan ugyanúgy használja.

Ez azonban legfeljebb kívánalom lehet; tudjuk, hogy ilyen nyelv nem létezik. A nyelv változik, és bár ez rövid életünk során szinte észre sem vehető változás, gyakran félreértések forrása lehet, akár a generációs különbségek mentén. Ennél súlyosabb jelenség, hogy a nyelvek dialektusokra bomlanak, azaz egyetlen nyelv sem egységes.

A nyelv tehát társadalmi jelenség, s mint minden társadalmi szinten jelentkező folyamatot, standardizálni lehet. A standardizálás végső soron azt jelenti, hogy a nyelv egy változatát a többi fölé emelve elfogadjuk, hogy ez a nyelvváltozat lesz az, amelyet például az iskolában idegen nyelvként tanítanak. Elképzelhető, hogy a hivatalos nyelvet senki sem beszéli, mert ez csak valamilyen történetileg releváns, azaz korábbi nyelvváltozat; a leggyakoribb azonban az, hogy a többség és/vagy a szellemi elit által használt nyelvváltozat emelkedik standard változattá. Ez a folyamat nem mindig zökkenőmentes: az 1635-ben, *Richelieu* által alapított l'Académie Française, mely a párizsi francia nyelv standardizálását tűzte ki célul, heves nyelvi viták kiváltója is volt egyben.

Hasonló nyelvi viták nemzetünk történetében sem ismeretlenek. 1790 óta, amióta törvény rendelkezett a magyar nyelv kötelező iskolai oktatásáról, a magyar nyelv ügye széles társadalmi viták középpontjába került. A magyar nyelv önrendelkezése ezután már lehetővé tette, hogy a beszélők maguk vitassák meg nyelvük standardizálódásának mikéntjét. A legkorábbi időkben kiemelkedik *Révai Miklós* és *Verseghy Ferenc* vitája az ikes ragozás és a helyesírás kérdéseiről. Az inkább történeti beállítottságú Révai a reformáció korának nyelvezetét tekintette mérvadónak, így ragaszkodott nemcsak néhány, már akkor is kiveszőben levő nyelvtani forma standardizálásához (mint amilyen az ikes ragozás vagy a passzív birtok), hanem a szóelemző helyesírás egyes elemeinek megtartásához (ez volt az úgynevezett jottista-ipszilonista vita). A Révai által képviselt álláspont tulajdonképpen az anyanyelvi beszélőnek azt az ösztönös attitűdjét képviselte, amely jobban akceptálja a nyelvi rendszerbe már korábban beilleszkedő elemeket, mint az új, képlékeny képződményeket. Ennek kiegészítése azzal, hogy a „dicső múlt” fogalmát kiterjesztette a nyelvhasználat állapotára is, elképzeléseit koherens rendszerré formálta. Érdekes, hogy Verseghy nem azt az érvet támadta, hogy a nyelv története különböző életszakaszokkal jellemezhető, csak nála az akkori nyelvhasználat jelentette a nyelv „ifjúkorát”. A vitát akkor *Kazinczy* döntötte el, és bár helyesírásunk ma is a Révai-féle álláspontot tükrözi

(„tudja”, és nem: „tuggya”), a már gyakorlatilag eltűnt nyelvtani alakok még Kazinczy tekintélye ellenére is csak ideig-óráig maradtak meg a nyelvben.

Maga Kazinczy Ferenc volt egyik főszereplője a másik rendkívül jelentős nyelvi vitának: ez a sokak által ismert ortológus/neológus-vita. Az akkori időben (felvilágosodás, romantika) a nemzeti egység, a nemzetállam ügye előtérbe került. A nyelv mint a nemzeti lét egyik legfontosabb szimbóluma tudományos és politikai kulcskérdéssé vált. A politikai és szellemi élet főszereplői közül legtöbben egyetértettek azzal, hogy halaszthatatlan a nyelv német befolyásoltságának tompítása, a két tábor felfogása azonban az új szavak megalkotásának mikéntjéről eltért egymástól. A neológusok a német hagyományt véve alapul úgy gondolták, hogy a nyelv „teremtése” a költő-zseni feladata, így neki joga van önkényesen új szavakat alkotni vagy meglévő szavakat eltérő módon alkalmazni az irodalmi szövegben. Az ortológusok (*Kis János, Beregszászi Nagy Pál, Pázmándi Horváth Endre*) véleménye szerint a nyelvet úgy kell magasabb „nívóra”, azaz a tudomány és társadalom széles körében használhatóvá tenni, hogy a fejlesztés tekintettel van a szavak történetére, a grammatikusok véleményére. E tekintetben ez a tábor képviselte a konzervatív felfogást, ellentétben a „liberálisoknak” nevezhető neológusokkal, akik gyakran az érthetlenség szintjéig eltúlozták a korábban nem létező szavak használatát szövegeikben. A nyelvkérdés tehát ebben az időben (is) szorosan kapcsolódott politikai irányvonalakhoz. A „Mondolat” és a „Felelet a mondolatra” címet viselő írások a legfontosabb dokumentumai ennek a szembenállásnak. (9)

Bár a vitában a hagyomány Kazinczy győzelmét tartja számon, ez a győzelem nem volt minden kompromisszum nélküli (mint azt az 1810-ben megjelent „Ortológus és Neológus” című írásából is nyomon követhetjük). (10)

Ha tekintetbe vesszük, hogy Kazinczy elképzelése egyes nyelvtani formák megtartása mellett – részben azért is, mert azokat saját írásaiban sem alkalmazta – hibásnak bizonyult a későbbiekben, illetve, hogy az idegen szavak átvétele, melyet Kazinczy elfogadott, sőt, követendő mintának tekintett, a mai napig nem elfogadott felfogás, nem túlzás azt állítani, hogy a nyelvújítás egyik nagy vesztese éppen Kazinczy volt. Fontos azonban hozzátenni, hogy ő maga is rendkívüli módon hajlott mindenféle kompromisszumra, így tulajdonképpen éppen a kompromisszum, a nemzet kompromisszuma szolgálta leginkább Kazinczy és így a magyar nyelv ügyét.

Az oktatásban még ma is tabutéma azonban az, hogy a nyelvújítás rengeteg hibával és sokszor nem kellő körültekintéssel ment végbe. Gyakori, hogy egyes alakok létrehozásánál a nyelvi szerkezet megfelelő ismeretének hiánya tévedésekhez vezetett. Egyes töelvonások (amikben nem ismerték fel az igazi tövet) addig nem létező töveket teremtettek, ráadásul zárt morfológiai osztályok is gyarapodtak szintén a hibás töelvonások nyomán. Így olyan alakok keletkeztek, melyek belső fejlődés útján aligha kerültek volna bele nyelvünkbe. (11) Hogy mi lett volna a magyar nyelvvel a nyelvújítás nélkül, azt sosem tudjuk meg. Elképzelhető, hogy gyakorlatilag semmi, nyelvújítás korabeli szavaink egy részének talán ma idegen eredetű töve lenne, ahogyan idegen eredetű töve van sok, azóta a nyelvünkbe került kifejezésnek.

A vita

Napjaink legnagyobb nyilvánosság előtt zajló nyelvészeti vitáját a sajtóban megjelent cikkeken keresztül mutatjuk be. Az első kapcsolódó dokumentum egy 1997-ben a Magyar Nyelv Hete alkalmából elhangzó felszólalással kapcsolatban megszülető tiltakozó nyilatkozat, melyet elsőként az Élet és Irodalom (12) közölt. Ebben vezető nyelvészek egy nyelvvédő rendelet ellen tiltakoznak a nyelvtudományi kutatások eredményeire hivatkozva. Ezt követően egy rövid ideig tartó sajtóvita indult, amely elvi alapon támogatott vagy támadott egy ilyen meg nem szövegezett dokumentumot.

Az 1998-as kormányváltás idején a kérdés háttérbe szorult, de tovább folytak politikuskok és nyelvészek között az egyeztetések egy nyelvvédő szabályozás törvénybe foglalásáról. Egészen addig, míg végül megkezdődtek a reklámtörvény előkészítő munkái. A törvényt a parlamenti pártok szokatlan egységgel támogatták, a nyelvészek azonban korántsem vallottak egységes nézeteket annak szakmai megalapozottságáról. 10 felett van azoknak a cikkeknek a száma, amelyek országos lapokban láttak napvilágot és tartalmuk ehhez a vitához kapcsolható. Szerzőjük sok esetben nyelvész, de más tudományágak képviselői, így *Kálmán C. György* (irodalomtörténész) vagy *Tamás Pál* (szociológus) is hozzászóltak a vitához.

Kezdjük az ellentábor fent említett nyilatkozatával, melynek szellemében az utóbbi évek állásfoglalásai születtek. „A nyelv változása demokratikus folyamat, és ez jól van így. Bár nyelvezékünket mindenkor sérteni fogják az újítások, nem lenne helyes, ha adminisztratív eszközökkel próbálnánk harcolni ellenük.” Jól tükrözi ez a nézőpont azt az alapgondolatot, melyet az első fejezetben mutattunk be, nevezetesen a nyelv szabad változását kívülről szemlélő magatartást, amely a nyelvet olyan öntörvényű rendszernek tekinti, amelybe nem lehet vagy legalábbis nem érdemes kívülről beavatkozni. A nyelv kérdése (még az anyanyelv kérdése) sem nemzeti ügy olyan módon, hogy állami eszközök bevetése váljon szükségessé, ezt a nyelv szerkezetére vonatkozó kutatások nem indokolják.

Az ellenérvek két gondolat köré csoportosulnak: az egyik az, hogy a nyelv nem képes a természetes „öntisztulásra”, mivel túlságosan sokfelől éri erős idegen hatás, másrészt, mivel a társadalom nagy része nem beszél idegen nyelveket, ezért számukra a reklámokban megfogalmazott üzenet elérhetetlenné válik, amit akár diszkriminációnak is nevezhetünk. A Magyar Narancsban (13) megjelent olvasói levelet. *Hende Csaba* államtitkár fogalmazta *Nádasdy Ádámnak* korábban ugyanebben a lapban megjelent írásának hatására. Ebben a levélben találjuk a következő véleményt: „...elsősorban a televízióból ... özönlenek az idegen szavak, a germanizmusok, az anglicizmusok, sőt az amerikanizmusok. Nincs idő befogadni, átalakítani, magunkévá tenni, hanem csak kritikátlanul átvenni.” Egy másik idézet az Új Ember című folyóiratból a származik *Grétsy László* tollából: „Azoknak az állampolgárainknak, akik a magyaron kívül nem beszélnek, nem ismernek más nyelvet, s ezért képtelenek eligazodni az idegen nyelvű feliratok, elnevezések, reklámjelmondatok rengetegében... nem kell majd idegennek érezniük magukat saját hazájukban, mert attól kezdve az addig nem értett szövegek magyarul is olvashatók lesznek...” Ha nem sikerül megállítani az idegen szavak özönét és az állampolgárok továbbra is otthontalanok lesznek a reklámok világában, az végső soron a nemzeti létet veszélyezteti. Ugyancsak *Grétsy László* írja a következőt az idézett helyen: „Az ellene [ti. a reklámtörvény ellen – a szerzők] szólók harmadik része pedig már eleve viszolyog mindentől, ami nemzeti”. A nyelv ügye tehát nem pusztán tudományos, hanem tudományos-nemzeti kérdés. Mindez megint csak jól illeszkedik abba a gondolati keretbe, amelyet az első szakaszban a nyelvvédők álláspontjával kapcsolatban bemutatunk.

Még inkább jellemző a vita tudományelméleti beágyazottságára a következő két ellentétes vélemény megfogalmazása. Az újság fent idézett számában megjelent „Sok hűhó semmiért” című írás *Kenesei István* nyelvészprofesszort idézi: „A nyelv esetében sem romlásról, sem fejlődésről nem beszélhetünk. Az idegen szavak meg sem kaparják a nyelv lényeges tulajdonságait.” A másik részlet a Magyar Nemzetben megjelent, *Balázs Gézával* készített interjúból származik: „A román, szlovák, szerb és ukrán nyelv másként osztályozza a világot, ezért más kategóriákkal találkozunk a határon túli tankönyvekben is.” *Kenesei István* szerint tehát pusztán a szavak nem befolyásolják a nyelv egységes rendszerét, hiszen egyezményes szimbólumok (14), melyek bármikor lecserélhetők anélkül, hogy egy olyan univerzális, mentális rendszerre hatással legyen, mint amilyen a nyelvtudás képessége. A másik vélemény abszolút whorfiánus nézőpont, mely szerint a szavak rendszere nemhogy a nyelvre, de a világról való gondolkodásra (a világ osztályozására) is

hatással van. Az elvi különbségekből adódó nézeteltérésekre még számtalan példát lehetne sorolni, ehelyett azonban nézzük meg két érdekes vonatkozását a vitának.

Az egyik kérdés kapcsán érdemes felidézni a Francia Akadémia alapításában rejlő szándékokat. A l'Académie Française-t azzal a szándékkal alapították, hogy ellássa a helyes francia nyelvhasználat megőrzésének és a nyelv ápolásának feladatát. A nyelvhelyesség így egy testület kezébe került, mely végrehajtotta a nyelv standardizálását, a párizsi köznyelvet a többi dialektus fölé emelve. Ez egyes beszélők nyelvhasználatának megbélyegzéséhez vezetett, mivel a társadalmi érvényesülés összefüggött a nyelvhasználattal, a nem párizsi franciát beszélők alacsonyabb társadalmi státusba kerültek. Ez a szemlélet (mely gyökeresen nem változott) máig tartó megkülönböztetésekhez vezetett, például a tömeges arab anyanyelvű francia állampolgárok esetében. (15) Nem véletlen hát, hogy a törvénnyel kapcsolatban nálunk is felmerült annak kérdése, hogy mely testület látja el az egyes nyelvi formák feletti ítélkezés hivatalát. Az egyik elképzelés szerint az Akadémia Nyelvtudományi Intézete lett volna erre hivatott, azonban mind az érintett fél, mind a törvényt támogatók elutasították ezt a verziót. Így – jobb híján – a törvény magát az Akadémiát jelöli meg mint az ítélkezés jogának gyakorlóját. (16) Ez tehát a francia hagyományokra emlékeztet, arra a szemléletre, melyben az akadémia nem az egyes tudományok legjelentősebb szervezete és fóruma, hanem kifejezetten nyelvi kérdésekkel foglalkozó testület.

A l'Académie Française-t azzal a szándékkal alapították, hogy ellássa a helyes francia nyelvhasználat megőrzésének és a nyelv ápolásának feladatát. A nyelvhelyesség így egy testület kezébe került, mely végrehajtotta a nyelv standardizálását, a párizsi köznyelvet a többi dialektus fölé emelve. Ez egyes beszélők nyelvhasználatának megbélyegzéséhez vezetett, mivel a társadalmi érvényesülés összefüggött a nyelvhasználattal, a nem párizsi franciát beszélők alacsonyabb társadalmi státusba kerültek. Ez a szemlélet (mely gyökeresen nem változott) máig tartó megkülönböztetésekhez vezetett, például a tömeges arab anyanyelvű francia állampolgárok esetében.

A másik összefüggés, amelyet nem lehet nem észrevenni, az a vitapartnerek politikai kötődése. Arról fentebb már szóltunk, hogy a „nemzeti” szellem mennyire befolyásolja a nyelvápolással foglalkozók álláspontját. A fent idézett Balázs Géza-interjúból származik a következő mondat: „A polgárra jellemző igényes magatartás nyelviileg is tetten érhető.” A „nemzeti” és „polgári” fogalmak az utóbbi évtized magyar politikájában az egyik oldal által előszeretettel használt kulcsfogalmak. A másik oldal megnyilatkozásait pedig leginkább a liberális lapok közölték, mint

A másik összefüggés, amelyet nem lehet észrevenni, az a vitapartnerek politikai kötődése. Arról fentebb már szóltunk, hogy a „nemzeti” szellem mennyire befolyásolja a nyelvápolással foglalkozók álláspontját. A fent idézett Balázs Géza-interjúból származik a következő mondat: „A polgárra jellemző igényes magatartás nyelviileg is tetten érhető.” A „nemzeti” és „polgári” fogalmak az utóbbi évtized magyar politikájában az egyik oldal által előszeretettel használt kulcsfogalmak. A másik oldal megnyilatkozásait pedig leginkább a liberális lapok közölték, mint

például a Manca vagy a HVG. Mint ahogyan Grétsy László elítélően fogalmaz: „Ellene [ti. a törvény ellen – a szerzők] a háromszáztizenthat jelen levő képviselő közül mindössze húszan szavaztak, s közülük tizenheten összehangoltan ugyanaból a pártból.” A helyzet azért érdekes, mert míg a 19. század elején éppen a konzervatív irány bírálta a nyelvújítás, a nyelvvédelem egyes túlkapásait, manapság úgy tűnik, hogy a helyzet fordított: a nyelvvédő mozgalmak elsősorban a konzervatív politika támogatását élvezik. Bár nem várható el, hogy a tudományos gondolkodóknak ne legyenek politikai nézeteik, talán a tudományos vitáknak hasznára lehetne az, ha egyik oldalról sem szűrődne be a politika.

Amennyiben a hirdető a hirdetés tulajdonképpeni szövegtestében (tehát nem a termék- és márkanévben) idegen kifejezést kíván használni, annak magyar megfelelőjét mintegy járulékosan köteles megjelölni, így tehát sem az „idegen”, sem a nemzeti nyelv nem kap kitüntetett szerepet. Maga a vita központi magva a következő: létezik-e, és ha léte-

zik, hol lelhető fel az a döntési jogkörrel felruházható testület, amely bármely (esetünkben a magyar) nyelv esetében kétséget kizáró tudományos érvrendszerre hivatkozva kijelentheti az adott nyelv egy jelenségét illetően, hogy az a nyelv része-e? Tekintve, hogy a nyelvtudomány maga sem egységes e tekintetben, erre a kérdésre ma még nem adható egyértelmű válasz.

Összefoglalás

A nyelvvédők és a nyelv adminisztratív szabályozását elítélő oldalak közötti ellentét a nyelv státuszára vonatkozó alapelvek nagyfokú különbségéből ered. Az egyik oldalon megfogalmazott természetes nyelvi rendszer elképzelésével szemben a másik oldalon a nyelv nemzeti szimbólumként való értelmezése áll. A viták elmérgesedéséért a politikai nézetek nyilvánvaló különbsége is felelős. Mindezt egybevetve úgy véljük, hogy a tudomány számára is hasznosabb lenne, ha a politika nem folyna bele szakmai jellegű kérdésekbe akár az egyik, akár a másik oldalon, így elkerülhető lenne az is, hogy alapvetően szakmai jellegű kérdések kapcsán felerősödjének a személyeskedő hangvételű vélemények. Ez utóbbira, sajnos, minden általunk vizsgált cikkben találunk példát, a szakmai sértettségtől (17) az eltúlzott indulatokig. (18)

A nyelv csodálatos képességünk, minden beszélő sajátja. Jó lenne, ha ezzel szemben a nyelvtudomány vitái csak egy szűk kört érintenének – a nyelvészekét.

Jegyzet

- (1) Whorf erre a következtetéseit a különböző nyelvekben található színek eltéréseiből (tehát abból, hogy egy nyelv mely színspektrum mely elemeit képes megnevezni és melyeket nem), illetve egyéb lexikai elemek különbségeiből vezette le. A részletekről lásd Carroll (1956).
- (2) Orwell (1949).
- (3) Gondoljunk csak arra, amikor „nem ugrik be” valakinek a neve. Gondolatunkban az illetőhöz kapcsolódó képzet megjelenik, de a nyelvi formát időlegesen nem tudjuk hozzákapcsolni.
- (4) Az a tény, hogy az egy nyelvet beszélők általában megértik egymást, legalábbis erősen valószínűsíti ezt a dolgot.
- (5) Az anyanyelvi beszélő intuícióját szokták anyanyelvi kompetenciaként megfogalmazni, mely három dolgot foglal magába: a beszélő azon képességét, hogy (a) gondolatai kifejezésére jólformált nyelvi megnyilatkozásokat tegyen, (b) más által tett jólformált nyelvi megnyilatkozásokat megértsen és (c) egy nyelvi kifejezésről meg tudja ítélni, hogy az anyanyelvén jólformált nyelvi megnyilatkozás-e avagy nem (erről ld. Chomsky [1972, 1986]).
- (6) Chomsky (1963).
- (7) Bár a leíró (deskriptív) nyelvészettel foglalkozók tábora korántsem olyan egységes, mint ahogy ebben a tanulmányban esetleg láttatjuk, a sok különböző ág – még akkor is, ha esetleg a chomskyánus tanokkal semmi-lyen nem ért egyet – mindegyikében elfogadott az univerzális grammatika léte.
- (8) Pinker (1999).
- (9) A témáról bővebben lásd: Cser (1997).
- (10) Az idézett írásokat lásd: Fodor (1995).
- (11) Pl. az „ábra”, „ború”, „szomj” stb. Ezek az alakok tehát akár „idegen” szavaknak is tekinthetők.
- (12) *Élet és Irodalom*, 41. 19.
- (13) *Magyar Narancs*, 2001. szeptember 27.
- (14) Saussure (1922).
- (15) A témáról ld. Grácsin (2002).
- (16) Időközben az Akadémia elnöke létrehozta a Nyelvhelyességi Tanácsadó Testületet.
- (17) „Mi volt hát a »feljelentés«? Az, hogy a kiművelt norma elutasítói kapják a nagy ösztöndíjakat? Nos: csak össze kell hasonlítani az erről szóló nyilatkozat aláíróinak és a Széchenyi-ösztöndíj első két évben díjazottjainak a névsorát” (Deme László, *Népszabadság*, 59. 271.)
- (18) „A nyelvtörvény arról szól, hogyan talált újból egymásra az, ami mindig is összetartozott: a politika és a nyelv művelés. Az új jogszabály támogatja az emberek nyelvhasználat szerinti diszkriminációját és annak intézményesült terjesztőit, a szellemi alvilág álnyelvész szélhámosait” (Kis Tamás, *HVG*, 2001. november 17.)

Irodalom

- Carroll, J. B. (ed., 1956): *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Mass., MIT Press. Cambridge.
- Chomsky, Noam – Miller, G. (1963): Finitary Models of Language Users. In: Luce, R. et al. (eds.): *Handbook of Mathematical Psychology, Vol II. Chap. 13*. John Wiley and Sons, New York.
- Chomsky, Noam (1972): *Language and Mind*. New York.
- Chomsky, Noam (1986): *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*. Praeger, New York.
- Cser András (1997): A magyar nyelvtudomány történetének vázlata. In: Robins, Henry Robert: *A nyelvészet rövid története*. Fordította: Siptár Péter. A fordítást ellenőrizte és az utószót írta: Cser András. Osiris Kiadó – Tinta Kiadó, Budapest.
- Fodor Irén (szerk., 1995): *A magyar nyelvújítás antológiája: Mondolat; Felelet a Mondolatra; Kazinczy, Ferenc: Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél*. Polis, Kolozsvár.
- Grácsin Erika (2002): *Az arabok helyzete Franciaországban*. Szakdolgozat, PTE BTK, Pécs. (Megjelenés előtt).
- Orwell, George Arthur (1949): *Nineteen eighty-four*. Penguin Books, London. Magyarul: Sziggyártó László (ford., 1996): *1984*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Pinker, Steven (1999): *A nyelvi ösztön: Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Typotex, Budapest. 1999.
- Saussure, Ferdinand de (1922): Les origines indo-européennes ou les aras primitifs. *Journal de Genève*, 17. 19. Avril, 25. Réimprimé dans: Recueil des publication scientifiques, Lausanne-Genève, 1922. Magyarul: B. Lőrinczy Éva (ford., 1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina, Budapest.